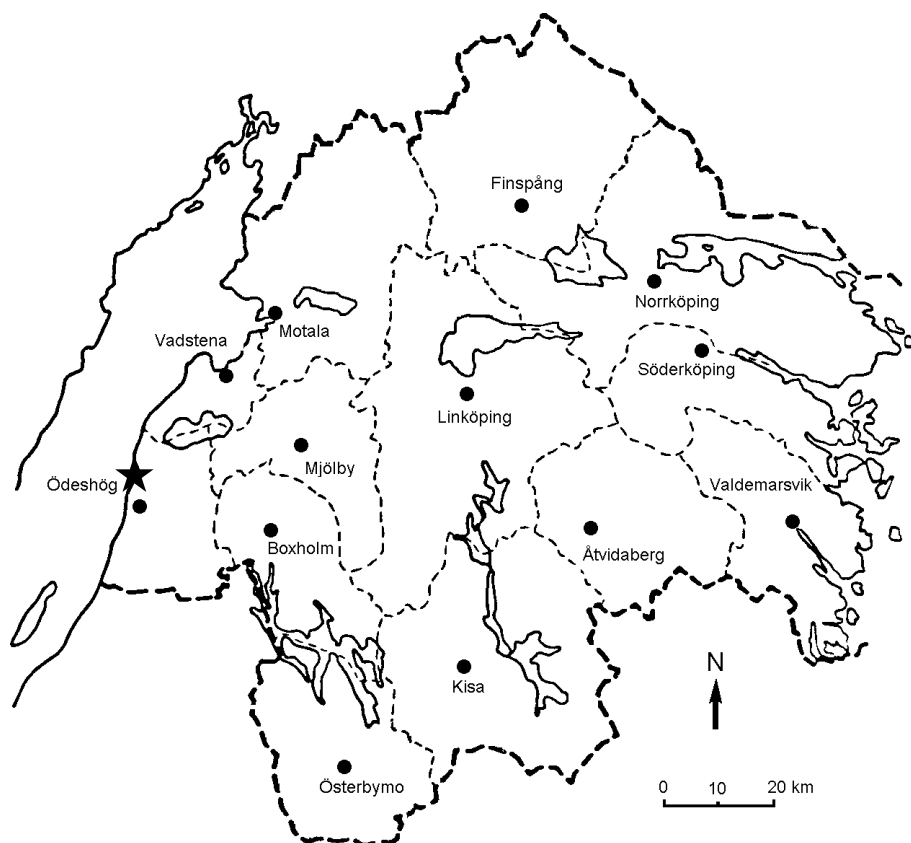

Marinarkeologisk förundersökning

Hästholmens hamn

Västra Tollstads socken
Ödeshögs kommun
Östergötlands län

Clas Ternström & Johan Rönby 2003

Rapport 93:2003

Ö S T E R G Ö T L A N D S L Ä N S M U S E U M

Tekniska uppgifter

Fastighet: Hästholmens hamn
Socken: Västra Tollstad
Kommun: Ödeshögs kommun
Landskap: Östergötland

Ekonomiska kartans blad: 084 26 (8E 2g Västra Tollstad)
Koordinater: X6462359, Y1431440
Koordinatsystem: RT90 2,5 gon V

Länsstyrelsens beslut: 431-21857-02
ÖLM Diarienummer: 684/02
Projektnr: 6183

Uppdragsgivare:
Kostnadsansvarig:

Projektleddare: Clas Ternström
Personal: Johan Rönnby, Roland Petersson
Fältarbetstid: 2003-05-19

Dokumentationsmaterialet förvaras på Östergötlands länsmuseum.

Rapport 93:2003 © Östergötlands länsmuseum

Grafik: Clas Ternström
Renritning: -
Grafisk form: Lasse Norr
Tryck: -
Ur allmänt kartmaterial: © Lantmäteriverket dnr 507-99-499

Ö S T E R G Ö T L A N D S L Ä N S M U S E U M
K U L T U R M I L J Ö A V D E L N I N G E N

Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013 - 23 03 00 • Fax 013 - 14 05 62
lansmuseum@lansmus.linköping.se • www.linköping.se/lansmuseum

Hästholmens hamn

Marinarkeologisk förundersökning

Västra Tollstads socken

Ödeshögs kommun

Östergötlands län

Sammanfattning

Östergötlands länsmuseum genomförde 2003-05-19 en marinarkeologisk förundersökning i Hästholmens hamn. Anledningen var en planerad ombyggnad med ny vågbrytare och bryggor. Syftet var att konstatera i vilken omfattning lagskyddad fornlämning skulle beröras av exploateringen. Undersökningsområdet utgjordes av hamnbassängen med en yta om ca 200x100 m (NNV-SSÖ) Vid undersökningen påträffades ett skeppsvrak som är att betrakta som fast fornlämning. Vraket var dock beläget med god marginal utanför exploateringsområdet. Inom området för exploateringen påträffades spridda postmedeltida fynd.

Clas Ternström
antikvarie

Antikvarisk bakgrund

Det aktuella arbetet föranleds av en planerad ut- och ombyggnad av Hästholmens hamn. Utbyggnaden kommer att ske med fast eller flytande vågbrytare och bryggplatser. Exploateringen är planerad att ske i hamnbassängen. Arbetet finansieras med EU-medel och projektet drivs av Hästholmens hamn- och kanalmagasin AB

Figur 2. Utdrag ur Ekonomiska kartans blad 0 () med undersökningsområdet markerat.

Projektgrupp

För undersökningen svarade Östergötlands länsmuseum med Clas Ternström som projektledare. Marinarkeologer, tillika dykare, var Johan Rönaby, fil dr, docent i marinarkeologi vid Södertörns högskola, och Roland Pettersson, fil kand, marinarkeolog vid Vänermuseet.

Arkeologisk potential

Hästholmen ligger vid Vätterns östra strand, söder om Omberg. Orten är belägen i ett mycket bördigt jordbrukslandskap. Området har varit bebott under lång tid och lämningar från alla tidsperioder finns representerade. I området är dock de medeltida lämningarna av rikshistoriskt intresse mest påtagliga. I Hästholmens omedelbara närhet finns en betydande hållristningslokal (RAÄ 21). Vid nyligen utförda arkeologiska undersökningar har en boplats från bronsåldern påträffats i Hästholmens norra utkant (RAÄ 79)

Hästholmen var en av Sveriges medeltida städer. Den hade stor betydelse för sjöfarten på Vättern. Dess hamn, vilken är belagd från 1300-talet, var en viktig utförselhamn av östgötska varor och platsen fungerade även som tingsplats. Hästholmen framträder i de medeltida källorna som en handelsplats i det annars agrart dominerade landskapet. En kyrka såväl som en borg (RAÄ 42) omtalas på platsen. Runt år 1400 förefaller stadens betydelse avta, något som sätts i samband med Vadstena klostrets grundläggande och det faktum att Vadstena fick stadsprivilegier.

De arkeologiska observationerna i Hästholmen är anmärkningsvärt få. Bland de fynd som gjorts kan dock nämnas flera föremål såsom sigillstamp, vapendetaljer och mynt, men även kulturlager (RAÄ 25). Tyngdpunkten i dateringarna förefaller ligga i 14-1500-tal. Mynten är funna endast något hundratal meter väster om hamnbassängen och kan dateras till 1500-talets början. Beträffande kulturlager i Hästholmen är dess karaktär, mäktighet och utbredning i det närmaste okänd, liksom de faktiska schaktningsarbeten som skett under modern tid. Kulturlagret har observerats vid schaktningar, men aldrig undersökts arkeologiskt. Detta ger vid handen att varje möjlighet till studier av Hästholmens äldre lämningar måste ses som ytterst viktiga. Den halvö som utgör hamnbassängens västra del kallas *Husbacken* och är sannolikt platsen för den medeltida borgen (RAÄ 42).

För ett par år sedan påträffades ett svärd på Vätterns botten (RAÄ 80). Fyndplatsen låg endast ett par hundra meter norr om Hästholmens hamn. Svärdet var mycket välbevarat och även skidan var bevarad. Dateringen av fyndet ligger i vendeltid, d v s yngre järnålder.

Syfte

Syftet med den arkeologiska förundersökningen är att fastställa i vilken omfattning fast fornlämning kommer att beröras av det planerade arbetsföretaget. Förundersökningen ska även klarlägga fornlämningens ålder och karaktär. Den arkeologiska förundersökningens resultat ska kunna ligga till grund för länsstyrelsens fortsatta bedömningar i ärendet.

Undersöknings- och dokumentationsmetod

Ett område om cirka 20 000 m², 200x100 m (NNV-SSÖ) i anslutning till platsen för den planerade piren och de befintliga bryggorna avsågtes inledningsvis okulärt av dykare. Positionering av sökområde och söksvep skedde med D-GPS på ett elektroniskt sjökort.

Platsen där själva piren planeras byggas och området där bryggorna planeras förlängas specialinventerades därefter av dykare med en metall-detektor. Stickprov i form av provgropar gjordes i samband med detta i botten för att fastställa sedimentens beskaffenhet och tjocklek. Den ursprungliga tanken var att söka av området med side scan sonar, men de utmärkta förhållandena vid undersökningstillfället gjorde detta överflödigt.

Undersökningsresultat

Ytskiktet på botten består i princip i hela det avsökta området av relativt hårt packad sand. I norra delen av undersökningsområdet finns även ett relativt stort inslag av mindre stenar 0,05-0,1 m stora samt enstaka större block 1,0-2,0 m stora. I södra delen av området, särskilt i anslutning till bryggorna, finns ovanpå sanden ställvis även ett tunt lättflyktigt lager bestående av dy och förmultnade växtdelar. Djupet i området varierar från nästan nio meter i norra delen till knappt två meter i södra.

I hela undersökningsområdet ligger på botten relativt mycket recent material i form av bildäck, metallskrot, plast, dräneringsrör av tegel etc. Särskilt markant är förekomsten av modernt skräp i anslutning till bryggorna. På botten ligger också rikligt med lösa träbitar i form av plankor och annat byggnadsmaterial. Merparten av dess förefaller vara av ungt datum medan vissa delar är betydligt mer eroderade och indikerar en högre ålder. I norra delen av området ökar mängden obearbetat trä. Vissa av dessa stockar och grenar förefaller vara av mycket hög ålder.

Under sandbotten finns en vit hård lerbotten. Sandlagrets tjocklek varierar dock kraftigt inom undersökningsområdet, i norra delen är det bara ca 0,1 m tjockt medan det i södra delen ställvis är nästan 1,0 m tjockt.

Figur 3. Utdrag ur Fastighetskartan med undersökningsområdet markerat samt den ungefärliga platsen för skeppsvraket.

Orsaken till detta är förmodligen att sanden är relativt lättflyktig och helt enkelt transporteras av vågor längre in i viken. Sandlagret varierar också relativt kraftigt inne i viken, något som bör vara ett resultat av närvaron av bryggorna och båttrafiken.

Avsökningen med metalldetektor och provgroparna visade att sandlagret innehåller rikliga spår av mänsklig aktivitet. Sandlagret innehåller för det första rent generellt en stor del små kolbitar och även slagg (ställvis ligger detta också ovanpå botten). I sanden finns också porslinskårvar, kritpipsfragment och metallföremål. Någon kronologiskt uppbyggd stratigrafi kunde dock inte konstateras utan föremålen verka ligga

blandande i sandlagret. Det omrörda ”kulturlagret” avgränsas dock tydligt av den vita sterila leran. Samtliga föremål som hittades vid besiktningen bedömdes vara postmedeltida.

Cirka 100 meter norr om undersökningsområdet (X6462510 Y1431360, lat 5816840 long 1438120) påträffades rester av en klinkbyggd båt. Båtlämningen består av en naturvuxen bottenstock från en plats nära en stäv, en bit av ytterliggare ett spant samt en handfull bordplankor (spantavstånd cirka 0,9 m och bordbredd cirka 0,25) Bordplankorna har varit tränaglade till bottenstockarna och mellan borden finns spår av järnförbindningar. I anslutning till den bit av vraket som fortfarande håller ihop finns flera andra spridda skeppstimmer. Lämningen är relativt kraftigt eroderad och är till sin byggnadskaraktär av en typ som tillverkats sedan vikingatiden. Då vraket låg utanför undersökningsområdet besiktigades bara vraket hastigt. En snabb bedömning är dock att det bör ha en relativt hög ålder. Några meter från skeppslämningen påträffades på botten ett kritpipsfragment. Om detta har ett samband med vraket går i nuläget inte att bedöma.

Inga större objekt i form av bryggglämningar, pålar eller skeppsvrak påträffades inom undersökningsområdet. På botten finns ett kulturlager. Det förefaller dock kraftigt omrört och någon kronologisk stratigrafi kunde inte konstateras. Några föremål äldre än postmedeltid påträffades heller inte. Det kunde således konstateras att den marinarkeologiska undersökningen inte gett sådana resultat att vidare antikvariska åtgärder är befogade på platsen, varför exploateringen därför bör kunna ske enligt de planer som finns. Beslut i ärendet fattas av länsstyrelsen.